

«Her holder de mig for et menneske og jeg kjenner mig som saadan»

Fra vidde til landsfengsel

tekst GRETE GUNN BERGSTRØM, HANS NICOLAI NISSEN,
ARKIVVERKET – SÁMI ARKIIVA

Bak en fengselsdom finnes små eller store tragiske livshendelser der noen er ugjerningsmenn, andre ofre. En dramatisk hendelse førte Nils, 34 år og fra Guovdageaidnu, bort fra familien og reinflokken til åtte års soning i landsfengselet i Trondheim. I løpet av tiden i fengselet brevvekslet Nils med sin kone, sitt søskenbarn, kamerater og reindriftskolleger. Det resulterte i en sjelden samling brev som åpner opp for samiske perspektiver på et utforsket felt.

«Skriv paa hvilket sprog du vil»
Noen samiske fanger kunne, likt mange andre fanger, verken lese eller skrive. I fangeprotokollene er det òg anført når en fange trengte tolk. Alt om fangene skulle dokumenteres, også deres ferdigheter. Nils var en av dem som skåret høyt på skolekunnskaper. Fangeprotokollen fra Trondheim landsfengsel viser at han kunne

snakke, lese og skrive norsk, samisk og finsk. Muntlig flerspråklighet var den gang nokså vanlig blant samer i grensestrøkene i nord. Å ha tilegnet seg lese- og skriveferdigheter i flere språk slik Nils hadde, var derimot uvanlig. Flere samiske fanger som vi sammenliknet han med, var analfabeter. Språkmektigheten kom til nytte i fengslet – noe en eks-medfange påpekte da han skrev til Nils: «Skriv paa hvilket sprog du vil hvis det er noget som du ikke vil andre skal høre.»

«Jeg faar nok selv læse mine breve, men alle breve læses først av direktør og præst før de gives fangerne ihænde», skriver Nils til sitt søskenbarn. Brevskriveren er tydeligvis godt orientert om sensursystemet. Det han ikke forklarer her, er at brev på samisk måtte oversettes til norsk av en tolk slik at fengselsadministrasjonen kunne saumfare dem.

I dag er det kun de oversatte brevene som befinner seg i arkivet. Derfor kan vi ikke undersøke de samiske brevskriverens opprinnelige språkføring, håndskrift, skrivestil og uttrykksmåte eller sammenlikne dette med tolkens oversettelse. Mye ble nok sagt mellom linjene, dette er vanskelig å få tak i på grunn av oversettelsen. Også personnavnene i tekstene er omsatt slik at de har mistet sin samiske form som enkelt ville gjort dem identifiserbare uten å skaffe en mengde tilleggsopplysninger. Tolken har utelatt oversikter over reinbyer, reintall og navneoppregninger, opplysninger som ville vært av stor nytte for oss i dag.

«Jeg maa spørre deg om min kone har faatt det brevet»

Fangebrev er ofte ganske korte meldinger om lengsel og savn. Det første brevet Nils skriver til konen, er fra juli 1917, det tar 26 dager før

han mottar svarbrevet. Med brevskrivning prøver han å holde motet oppe hos dem begge. Av og til skinner anger og bekymring gjennom: «Det er slemt naar de blir saa store at de forstaar det» skriver Nils – sørgende over familietragedien han har påført deres tre barn. Han avfinner seg med sin soning og arbeider hardt for å holde kontakten og støtte opp sin kone. Savnet etter familien er sterkt, svarbrevene få, og Nils må etter hvert ty til sin slektning:

«Jeg maa spørre deg om min kone har faatt det brevet jeg skrev før jul, hvor jeg hadde indlagt et fotografi som hun hadde bedt om. Jeg skrev brev i fjor høst ogsaa, men jeg vet ikke om hun har faatt det. Vær saa snild at hilse saa meget fra mig til min kone og barna mine og til gamle Marit. Jeg slutter nu min skrivelse, orker ikke mere. - Nils -»

Hva skjer i reinbyene?

I Kristian Nissens oversikt *Finmarkens reinbyer 1911-1912* står Nils oppført med 50 rein, da var han ennå ikke gift. Siden informasjon om *siiddastallamat* og *siiddadoallu* er viktig for en reineier, ble dette temaet

sentralt i brevskrivningen mellom Nils og søskenbarnet. Han holder Nils løpende oppdatert om interne driftsforhold i hans og konens reinby, og imellom denne og nabo-reinbyene: Hvilke reineiere driver i lag til enhver tid, hvor beiter flokkene, hvem lykkes, hvem taper, hvem øker eller reduserer sin flokk. De to diskuterer også reintyveri og hvem som blir etterforsket og dømt for det.

For å unngå ruin i løpet av fangetiden søker Nils å forhindre desimering av sin reinflokk. En strategi er å anmelde for reintyveri og slik sette seg i respekt. I 1916 leverer Nils anmeldelse på en navngitt person som han hevder å kunne bevise har stjålet rein fra han. I samtaleprotokollen står øg at fengselsdirektøren har oversendt den samiske fangens anmeldelse til lensmannen i Guovdageaidnu for videre etterforskning.

Det skjer lite lokalt med anmeldelsen. Nils blir så oppgitt at han i brev til søskenbarnet ønsker «... lensmanden i Kautokeino kastet i vannet med noe tungt bundet rundt halsen». Han er vred over å bli urettferdig behandlet. Familiens reindriftsøkonomi er nå

Collage av noen brev og et fangefoto av Nils fra ankomsten til Trondhjem landsfengsel 1916.

truet uten at lensmannen kommer dem til unnsetning. Fengselsdirektøren tar fangen på alvor og purrer på lensmannen for sendreiktig behandling av saken. Dette tyder på at Nils kommuniserte godt med den norske administrasjonen og var dyktig til å tale sin sak.

Likevel virker ikke strategien å ha ført fram. Hans kone var i praksis eneforsørger for seg og de tre barna og avhengig av lojale reindrenger for å klare driften. Både i 1919 og 1920 sendte Nils benådningssøknader som ble avslått. I fangeprotokollen 1920 er det anført at familien «har det smått» og samme år søker konen om skilsmisse fra Nils.

«Før var de rike»

Mens Nils soner sin dom er det store omveltninger i verden – verdenskrig, revolusjon i Russland, borgerkrig i Finland og spanskesyke. De samiske brevvennene skriver ikke direkte til hverandre om hendelsene, men ring-

Illustrasjonsfoto: Fange i snekkerverksted ved Trondheim landsfengsel.

virkningene merkes. Våren 1919 skriver Nils til søskenbarnet: «Det er skrekkelig at høre at finnerne i Kautokeino er saa fattige nu. Før var de rike.» Spanskesyken var hard i mange samiske samfunn og kom i flere bølger. Da den forsvant i Sør-Norge, fortsatte den for fullt i Finnmark. Slik beskriver søskenbarnet situasjonen i brev til Nils: «... i distrikterne her omkring er det megen sygdom og det er at frygte for at *Spansken* igjen begynder at herje. Paa russesiden skal den være slem, i Girona og Gällivare likesaa.»

Kokk ved Mæresmyra fangekoloni

I perioden Nils satt fengslet, forgikk store moderniseringsprosesser: Jernbanelinjer ble bygd, jordbruket effektivisert og industriutbygging skjøt fart. Det foregikk òg en politisk oppvåkning blant folk. I Trondheim oppnådde Nils fengselsledelsens tillit og fikk arbeide som kokk ved Mæres-

myra fangekoloni i Nord-Trøndelag. Ved denne forsøksgården skar fangene ut torv i arbeidslag på fire fanger og to betjenter. I et brev til en venn beskriver Nils togreisen til Mære med jernbanen, ferdigbygd i 1905:

«Her dyrker de alle sorter mel. De har saadd baade hvete, rug og byg, men her er jernbanestreik. Der gaar ingen jernbanevogne om dagen, for de streiker de folk som hører jernbanen til. Her er bønder som har 80 kjøer, hundrevis av sauer og gjeter og 15 hester. Det er noget andet end paa Deres kanter. Arbeiderne her har 2 kr. timen, men noen tjener

endnu mer ved akkordarbeide. Der er 6 svensker som tjener 40 kr. om dagen.»

Av teksten forstår vi at Nils nå har skaffet seg et begrep om streik og akkordarbeid og satt seg inn i lønn og arbeidsforhold. Interessen for tekniske nyvinninger deler han med sitt søskenbarn, som i 1919 oppdaterte Nils med at «...nu skal det ogsaa bli telefonlinje til Masi. De er allerede reist dit på arbeidet».

Det findes neppe nogensteds i verden et slikt fengsel

«Det er det daarligste fængsel i verden at sitte i. Med hensyn til maten kan man jo leve. Men man har intet arbeide og alltid skal man sitte inde ledig. Du kan nok skjønne at tiden blir lang. Og vogterne er ogsaa daarlige folk. De gir ikke engang klær saa meget som det skal være og saa setter de de norske fanger over finnerne. Hvordan er det saa i Trondhjems fængsel?»

Brevet er sendt fra en eks-medfange i 1920 og det omtalte fengselet er

Tromsø kretsfengsel. Her går det fram at samiske fanger ble diskriminert. Hvis vi skal ta Nils på ordet, så var forholdene bedre ved Trondheim landsfengsel:

«Du ønsket at faa vite hvordan her er i fængslet og det skal jeg nu fortælle dig. Det findes neppe nogensteds i verden et slikt fængsel. Her er mat mere end en orker at spise og rigtig god mat. Folk er ikke saa rike der nord at de kan skaffe slik mat. Vi har kjøt 4 ganger om uken, og brødet er som du vet fint baade med smør og ost paa.»

Kanskje Nils "smurte litt tykt på" her for å blidgjøre direktør og prest som han visste leste brevet? Var kostholdet i fengslet virkelig bedre enn nordpå? Bevarte menyer bekrefter at den relativt gode fengselskosten var en realitet. Mellom linjene får Nils fram at det ikke er dårlig stelt der han er, han er ikke noe offer. Tvert imot snur han fengselslivet om til å nesten bli misunnelsesverdiggitt de dårlige tilstandene i hjemtraktene.

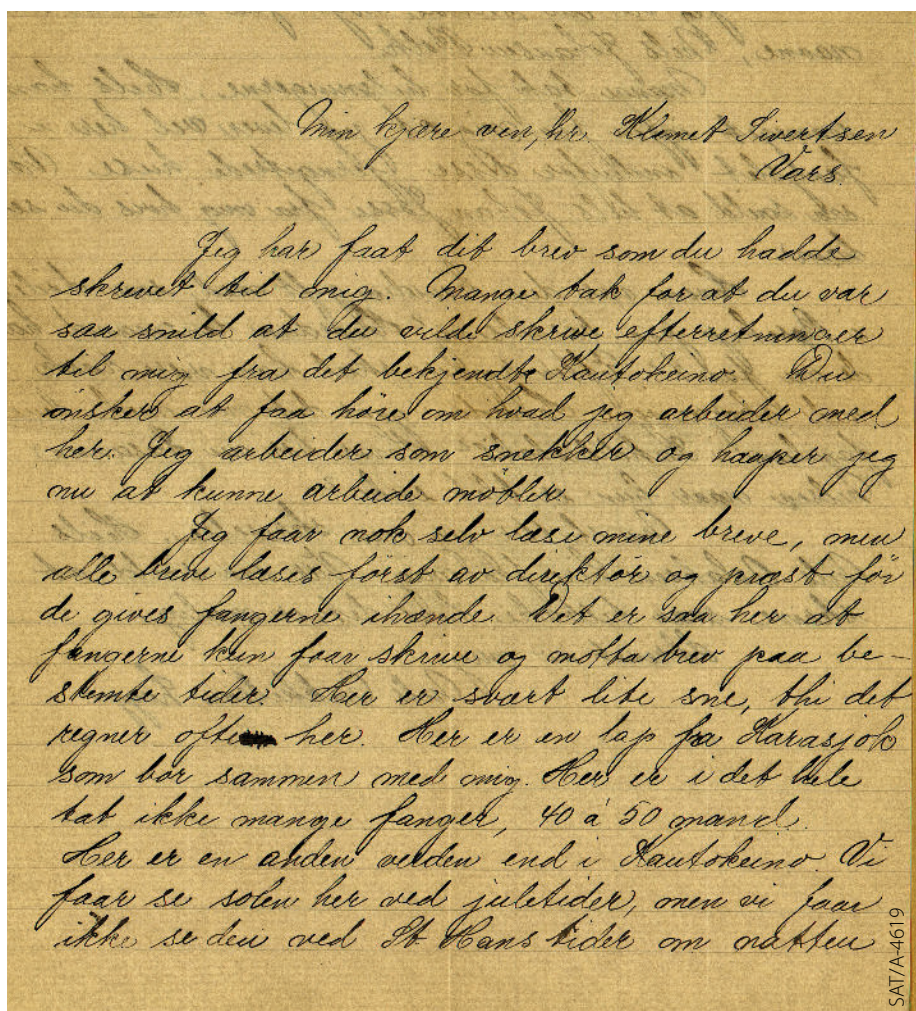
Blindtarmoperasjon i 1920

Den 3. februar 1920 følte Nils seg dårlig. Det står å lese i fengselsinspektørens rapportbok. Fangen legges først inn på sykestuen, men blir allerede samme dag overført til Trondhjem sykehus. I mars skriver Nils til sin kone: «Jeg blev sendt til Trondhjems sykehus og var der i 12 dage, blev operert og blindtarmen uttat. Siden blev jeg syk i benene av blodbyller. Doktoren sier det var som følge av operationen.»

Nils plages i lengre tid av komplikasjoner etter operasjonen. Brevene viser tydelig hans evne til å kommunisere med legen, selv som syk. Han er ikke lenger arbeidsfør, og utover våren 1920 sender han flere brev til sine venner. Her beskriver han plagene etter blindtarmbetenelsen, og han er ikke lenger ved så godt mot som tidligere. Han får flere brev tilbake som viser han omsorg og medmenneskelighet, og som nok trøster og støtter Nils.

Fornorskningstid i fengslet?

Arkivet fra Trondheim landsfengsel viser Nils som en fange som fort forsto de beste strategiene for å klare

Norsk oversettelse av Nils samiske brev til fetteren. Den samiske originalen er gått tapt, men den norske oversettelsen som ledelsen på Trondheim tukthus krevde, finnes i dag på Statsarkivet i Trondheim.

seg best mulig under straffetiden. Skussmålene er gode fra fengselspersonalet. En cellekamerat fra Kárášjohka gir et pent bilde av Nils i et brev sendt hjem. Han beskriver han som en meget dyktig møbelsnekker. Ved Mæresmyra fangekoloni jobbet han dessuten som kokk.

God oppførsel resulterte vanligvis i privilegier på høyeste nivå for en fange. Abonnement på et blad var ett av dem. Nils' fangetid fant sted innenfor fornorskingsperioden i Norge. Derfor overrasket det å finne hans abonnement på det samiskspråklige religiøse bladet *Nuorttanaste*. Han fikk dessuten innvilget en anmodning om å bytte til avisen *Sagai Muttalægje*. Også denne avisen var på nord-samisk. Fengselet betalte altså for at en fange skulle bli bedre i samisk!

Av brevet fra cellekameraten og studier av protokoller, skjønner vi at fengselet har praktisert å plassere samisktalende fanger sammen både på celle og på arbeidslag. Det skulle man ikke tro dersom de skulle hindres i å snakke samisk. I fangeboka er det notert ned dersom en fange hadde behov for tolk. Da har tolken, ikke betjenten, skrevet inn opplysninger om fangens bakgrunn.

Sporene til Nils brevveksling på nord-samisk viser via de bevarte oversatte brevene, hvordan Trondheim landsfengsel i tiden 1916–1920 tillot fanger å skrive og motta brev på samisk. Ikke nok med det, myndighetene betalte ekstra for en tolketjeneste slik at brevene gikk igjennom sensuren – og fangene uforstyrret kunne brevveksle på samisk!

Unike kilder

Fangen Nils er en av mange personer som sonet for sine lovstridige handlinger i fengslene i Norge. Hundre år gamle rettsdokumenter og protokoller gir i dag muligheten for innblikk i hans oppvekst, familieforhold,

Kilder

- Arkivverket, Statsarkivet i Oslo: Akershus landsfengsel SAO/A-10693
- Arkivverket, Statsarkivet i Tromsø: Tromsø kretsfengsel SATØ/S-0267
- Arkivverket, Statsarkivet i Trondheim: Trondheim tukthus SAT/A-4619
- Digitalarkivet: Folketellinger
- Digitalarkivet: Ministerialbok for Kautokeino prestegjeld
- Gjessing, Rolf: *Die Kautokeinolappen. Eine Anthropologische Studie*, Instituttet for sammenliknende kulturforskning, Oslo 1934
- Marainen, Johannes: *Karesuando samesläkter*, i serien *Sápmi, Sámiid Riikasearvi (SSR)* Umeå 1997
- Nissen, Kristian: *Finnmarkens renbyer 1911-1912*, skrevet i 1916. Norsk folkemuseum Oslo, 1985
- Steen, Adolf, Aarseth, Ola, Aarseth Bjørn (red.): *Kautokeinoslekter*. Norsk folkemuseum, Oslo 1992

arbeidserfaring, utdanning og kriminelle løpebane. Dessuten gir brevene oss samtidige perspektiver på det samfunnet Nils var en del av den gang. Det finnes få skriftlige kilder skapt av samiske personer på denne tiden. I disse tekstene er det verken embetsmannen, forskeren eller den oppdagelsesreisende som beskriver en samisk "fremmed kultur". Brevsamlingen fra fangen Nils lar oss i stedet bli kjent med ganske vanlige samiske mennesker som trøster hverandre, truer mellom linjene, utveksler nyheter – og ikke minst – skapte spennende tidsbilder for ettertiden.

